

МЕТОДИКА

УЧЕБНИЯТ РЕЧНИК В ДИДАКТИЧЕСКАТА РАБОТА НА УНИВЕРСИТЕТСКИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛ²²

Надежда Сталянова, Елена Крейчова

Abstract: The article presents the need to create specialized dictionaries for the purposes of university education in Slavic studies. Some terminological bilingual and trilingual Slavic dictionaries published during the last decade are described, as well as the possibilities for their application in the didactic process.

Keywords: Slavic languages, specialized dictionaries, lexicography.

През последните години необходимостта от създаване на речници, лексикографски пособия и въпросите на тяхното приложение в практиката и учебния процес присъства неизменно като актуална тема в славистиката. Тяхната значимост е осъзната както от изследователите в областта на сравнителното славянско езикознание, така и от самите преподаватели по съответния славянски език. Развитието на лексикографията (както в български, така и в общославянски контекст) през последните десетилетия ни дава основание да я оценим като динамично развиваща се и повишаваща равнището си, с подчертана тенденция да стане модерна, съвременна и равностойна на лексикографиите на „големите“ европейски народи (Кримова-Цветкова 2013: 28), като трябва да отбележим, че в момента лекси-

²² http://doi.org/10.26615/issn.1314-572X.2021_016

пографията е в небивал възход, който започна през последната четвърт на XX век (Пак там: 23).

Създаването на нови двуезични речници по принцип е мотивирано поради остаряване на предишните (ако съществуват такива), но също така все повече се усеща липсата на специализирани двуезични речници, лексикални бази данни, корпуси и др. под., издавани не само на хартия, но и използвайки съответен софтуер, достъпни онлайн в различни видове интерфейс, приложения и т.н. (Крейчова 2021: 121). В този контекст създаването на терминологични двуезични речници е от особено значение за нашето съвремие, и то както от гледна точка на ползвателите на речниците от най-широките обществени кръгове, така и от гледна точка на студентите, изучаващи даден език, за да могат да се посветят на преводаческата професия, тъй като преводът на специализирани текстове е един от най-важните компоненти на съвременната преводаческа дейност. Необходимо е да подчертаем, че специализираните славяно-славянски речници от недалечното минало често не са на необходимото професионално ниво и не обхващат (и съвсем естествено не могат да обхванат) целия лексикален фонд и терминологичен апарат на дадената специализирана област, някои от тях са остарели и не отразяват най-новата терминология, а за много специалности такива речници просто липсват (Пак там: 121). Всеки специалист, преподавател, обучаващ по чужд и на чужд език, както и преводачите, занимаващи се със специализирани преводи, знаят какво означава да се търси значението на дума, още повече на термин, през всякакви други комбинации от езици; през справки и консултации, през интернет речници – с цялото съзнание за неточностите, да не кажем направо абсурдите, на предлагания превод (Иванова 2013: 157).

В контекста на горепосочената потребност от славяно-славянски общи и специализирани речници бихме искали да обърнем внимание на някои издания от последните години. Като първи ще посочим чешко-българския специализиран речник на юридическата, икономическата и обществено-политическата терминология (Крейчова 2016), възникнал поради необходимостта от справочници в областта на превода на юридически текстове и главно за целите на подготовката на бъдещи преводачи от чешки на български език. За основни компоненти на лексиката на специализирания език в областите, които са включени в речника, можем да смятаме: специализираните термини („право“/„právo“, „наказуемо деяние“/„trestný čin“), словосъчетания („произнеса присъда“/„vynést rozsudek“, „призова свидетел“/„předvolat svědka“), езикови шаблони („решението влиза в сила в момента на неговото обнародване“/„rozhodnutí nabývá účinnosti okamžikem vyhlášení“ – виж Томашек 2003: 47–48). Акцентът в този речник е поставен

върху термините и словосъчетанията от юридическата област. Юридическите термини, назоваващи юридически факти, и тяхното значение могат да бъдат много точно дефинирани, а тъй като правото по принцип е много тясно обвързано с човешкото ежедневие, така че обикновено термините са думи с ежедневна употреба и впоследствие терминологизирани. Основните изисквания към правната терминология са идентични с изискванията към юридическите текстове (семантична точност, еднозначност и т.н. – Пак там: 49–50), характеристиките на правните термини са правилност от езикова и специализирана гледна точка, еднозначност, точност, устойчивост и очевидност (ср. Луби 1974: 728). Целта на този речник и на юридическия превод като цяло е потребителят на юридически текст да получи на своя език максимално ясна, достатъчна и юридически точна информация, която да отговаря изцяло на езика, от който се превежда.

При изготвянето на речника са взети предвид двуезични юридически речници, излизали след 2000 г. с изходен език чешки, като помощни са използвани и английско-български и българо-английски специализирани речници. Речникът е с обем около 20 000 термина, колокации и устойчиви словосъчетания от юридическата област, които представляват основната част на речника, също така са включени и термини и лексеми от икономическата и обществено-политическата сфера, тъй като често термините излизат извън границите на определената специализирана сфера на употреба и се споделят и от други специализирани сфери (право и икономика, право и обществено-политически отношения). Като пример за термини от икономическата и финансовата сфера можем да посочим следните речникови статии:

dluh дълг, задължение: *částečné prominutí ~u* частично опрощаване на дълг; *státní* ~ държавен дълг; *vymáhat* ~ принуждавам някого да заплати дълг; *vyrovnat* ~ изплащам дълга си; *zaplacení/vyrovnání ~u* изплащане на дълг; *nehrazený* ~ неплатен дълг; *nevymahatelný/nedobytný* ~ несъбираем дълг; *nevyrovnaný* ~ неуреден дълг; *promlčený* ~ задължение, погасено по давност; *exekučně vymáhat* ~ събирам дълг с изпълнително производство;

šek чек: *cestovní* ~ пътнически, туристически чек; *nekrytý* ~ чек без покритие; *proplatit* ~ плащам чек; ~ *na jméno* поименен чек; *vystavený* ~ издаден чек; *vystavit* ~ напиша, дам чек; *platit ~em* плащам с чек.

Като пример за лексеми от областта на общественото-политически отношения можем да посочим *azyl* убежище: *diplomatický* ~ дипломатическо убежище; *politický* ~ политическо убежище; *poskytnout* ~ приюта някого, дам на някого убежище; *právo na* ~ право на убежище; *prozatímní* ~ временно убежище; *udělení ~u* даване на убежище.

Във всяка речникова статия е представен значителен брой устойчиви словосъчетания и колокации, които повишават езиковата компетентност на бъдещите преводачи на специализирани преводи, често са посочвани и фреквентни предложни съчетания за по-лесното заучаване и автоматизация и адекватно прилагане на представените термини в конкретни употреби, напр. *majetek* имот, имущество, собственост: ~ *zatížený hypotékou* имот, обременен с ипотека; *movitý* ~ движим имот; *nemovitý* ~ недвижим имот; *osobní* ~ собствено имущество, собственост; *soukromý* ~ частна собственост; *státní* ~ държавна собственост, държавно имущество; *škoda na ~u* щети върху имуществото; *zabavený* ~ *dlužníka* конфискувано имущество на длъжник; *zastavený* ~ заложено имущество; *zprivatizovaný* ~ приватизирано имущество, *obstavený* ~ имущество, върху което е наложена възбрана.

При превода на юридически (и какъвто и да е друг специализиран) текст трябва да се спазват следните общовалидни принципи: термините от изходния език не се превеждат дословно, не трябва да се калкира, а трябва да се потърси подходящият еквивалент в езика-цел (в тази фаза на превода трябва да се направи вътрешноезиков превод, за да бъде ясно каква езикова и семантична единица се търси); в редките случаи, когато в езика-цел въпросният термин не съществува или терминът не отговаря изцяло по своето съдържание на термина в езика на оригинала преводачът създава нов термин; при превод на словосъчетания и многословни терминологични изрази трябва да се обръща голямо внимание на разликата в терминологичните системи, най-вече що се отнася до лексикално-семантичните различия (Томашек 2003: 97). Тези принципи са отразени и спазени в речника, напр.:

moc сила, пълномощия, права, власт: *dát plnou* ~ дам пълномощно, упълномоща; *na základě plné ~i* въз основа на пълномощно; *neomezená* ~ неограничена власт; *orgány státní ~i* държавни органи; *písemná plná* ~ писмено пълномощно; *soudní* ~ съдебна власт; *výkonná* ~ изпълнителна власт; *zákonodárná* ~ законодателна власт; *zneužívat úřední ~i* злоупотребявам със служебно положение;

náhrada обезщетение, компенсация, възстановяване: *dostat ~ou* получа като компенсация; *jednorázová* ~ еднократно обезщетение, еднократна компенсация; ~ *cestovních výloh* възстановяване, покриване на пътни разноски; ~ *škody* обезщетение за вреди и загуби; ~ *ušlého zisku* обезщетение за пропуснатата печалба, пропуснатата полза; ~ *výdajů* обезщетение на разходи; *peněžítá* ~ парично обезщетение;

smlouva договор: *anulování ~y* анулиране на договора; *bilaterální* ~ двустранен договор; *darovací* ~ дарителски договор; *dodavatelská* ~ до-

говор за доставка; **kolektivní** ~ колективен договор; **kupní** ~ договор за покупка; **leasingová** ~ договор за лизинг; **manželská** ~ брачен договор; ~ **o dílo** граждански договор; ~ **o smlouvě budoucí** предварителен договор; **plnění** ~у изпълнение на договора; **podle** ~у съгласно договора; **porušíť** ~у нарушавам договора; **pracovní** ~ трудов договор; **pracovní** ~ **na dobu určitou** срочен трудов договор; **pracovní** ~ **na dobu neurčitou** безсрочен трудов договор; **rámcová** ~ рамков договор; ~ **je platná** договорът е в сила, е валиден; ~ **o prodeji nemovitosti** договор за продажба на недвижимо имущество; ~ **o půjčce** договор за заем; ~ **o úvěru** договор за кредит; **společenská** ~ дружествен договор; **strany** ~у страни по договора; **ukončení** ~у прекратяване на договора; **uzavřít** ~у сключва, подписва договор; **vstup** ~у **v platnost** влизане в сила на договора; **vypovědět** ~у отстъпвам от договор, прекратявам договор; **vypovězení** ~у отстъпване от договор; **zkladatelská** ~ учредителен договор; **zprostředkovatelská** ~ договор за посредничество; **zrušíť** ~у прекратя договор.

При многозначните думи се посочва единствено юридическото (или друго специализирано) значение на думата, превръщащо я в термин, като не се посочват нетерминологични значения (напр. **líčení** е многозначна дума, като едно от значенията ѝ е „грим“): **líčení** съдебно заседание; **soudní** ~ съдебно заседание, разглеждане на (съдебно) дело; **dostavit se k** ~ явя се на съдебно заседание.

Същият принцип е избран и при представяне на общоупотребимите и неутралните думи от лексикалния фонд на езика – съответната лексема се въвежда като заглавка на речниковата статия и се посочват само нейни колокации с терминологично значение (правно, икономическо или обществено-политическо), напр.:

cena цена; стойност: ~ **podle ceníku** цена по ценоразпис; ~ **za jednotku** единична цена; **fakturovaná** ~ фактурирана цена; **maloobchodní** ~ цена на дребно; **odhadní** ~ предполагаема цена; **pod tržní** ~ou под пазарната цена; **pohyblivá** ~ плаваща, подвижна цена; **průměrná** ~ средна цена; **regulace cen** регулиране на цените; **skutečná** ~ действителна цена; **slevit z** ~у намаля цена, направя отстъпка от цената; **tržní** ~ пазарна цена; **uvolnění cen** либерализация на цените; **velkoobchodní** ~ цена на едро; **výkupní** ~ изкупна цена; **zaváděcí** ~ промоционална цена;

cesta път, пътека: **právní** ~ou по юридически път; **služební** ~ командировка; **soudní** ~ou по съдебен път; **úřední** ~ou по официален път;

část част: **obecná** ~ **zákoníku** обща част на закон (кодекс); ~ **popisná (rozsudku)** описателна част (на присъда); ~ **žaloby** част на иск (тъжба);

čin постъпка, действие: **trestný** ~ наказуемо деяние, престъпление; **dopustit se trestného** ~у извършвам наказуемо деяние/престъпление;

majetkový trestný ~ имотно наказуемо деяние/престъпление; **zabrániť trestnému** ~и предотвратя наказуемо деяние/престъпление;

návrh проект, предложение: **na** ~ **vlády** според предложение на правителството; ~ **zákona** проектозакон, законопроект; **podat** ~ направля предложение; предложа проект; ~ **přezkoumání rozsudku** предложение за преразглеждане на присъда; **na** ~ **někoho** по предложение на някого; **pozměňovací** ~ (**k osnově zákona**) предложение за промяна, допълнение (към законопроект).

Речникът, разбира се, може да бъде допълван или може да послужи за основа за съставянето на чешко-български терминологичен речник, който да подпомогне познаването на правните (и икономическите, св. и други) системи едновременно на изходния и на целевия език и да служи на студенти и специалисти не само при тяхната подготовка, но най-вече в преводаческата практика.

В академичната практика има необходимост от създаване на специализирани помагала (включително речници), предназначени за строго конкретизирана група студенти, чиято цел е да бъдат използвани като дидактически пособия в учебния процес, но и по време на самостоятелната работа на студентите. Специализираните речници биха били в помощ на обучението по славянска филология във всеки един негов етап. „В учебния речник материалът, принципите и елементите се определят от дидактическият аспект – обучението по чужд език, и целевата група – чуждозиковия ползвател. Този вид речник се използва самостоятелно, заедно с други учебни пособия или с общи тълковни речници.“ (Танева 2013: 114)

„Речник на лингвистичните термини за студенти слависти“ в два тома (Сталянова, Крейчова 2019 и Сталянова, Крейчова 2020) е създаден с цел да съпровожда обучението на студентите от специалността славянска филология от 1 курс, когато студентите навлизат в общото езикознание, в обучението в по-горните курсове по описателна граматика на съответния славянски език с всичките ѝ дялове, историческата граматика и съпоставителното славянско езикознание. Речникът е замислен да бъде използван от студенти от специалностите славянска филология и българска филология навсякъде, където се изучават славянски езици (в и извън границите на България).

Речникът е триезичен, като включва в словника си термини от български, чешки и полски език. Българският език е изходен, а речниковите статии са подредени по азбучен ред на кирилицата.

ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Просто изречение, което пояснява главното изречение или някаква негова част.

В българския език подчинените изречения са: допълнителни, обстоятелствени, определителни, подложни и сказуемноопределителни.

VEDLEJŠÍ VĚTA

Věta v souvětí, která je závislá na jiné řídící větě. Podobně jako větné členy vytvářejí skladební dvojice, v nichž jeden člen je řídící a druhý závislý, tak i vedlejší věty jsou závislé na větě hlavní nebo jiné větě vedlejší. Vedlejší větu poznáme podle toho, že nemůže stát samostatně bez své řídící věty.

Vedlejší věta nahrazuje některý z větných členů a podle toho rozlišujeme vedlejší věty: podmětné; přísudkové, též sponové (nahrazují sponu přísudku); předmětné; přívlastkové; příslovečné; doplňkové.

ZDANIE PODRZĘDNE

Zastępuje lub rozwija jedną z części zdania nadrzędnego i odpowiada na takie samo pytanie jak część zdania, które zastępuje.

Той съдържа термини от областите фонетика, морфология, лексикология, словообразуване, синтаксис, общо езиковедство, диалектология, социолингвистика, текстолингвистика, прагматика, стилистика, психолингвистика и др. Най-характерната особеност на този речник е, че отделните речникови определения на езиковедските термини на чешки и полски език не представляват превод на речниковата статия на български език. Техните дефиниции са извлечени от езиковедската литература съответно на Чехия и Полша. Това дава възможност речникът да не бъде ползван само като възможност за търсене на съответствието на дадения езиковедски термин в чуждия език, но и да предоставя знания за рецепцията на езиковите факти от лингвистиката в България, Чехия и Полша.

Добър илюстративен пример в това отношение е речниковата статия „старобългарски език“:

СТАРОБЪЛГАРСКИ ЕЗИК	STAROSLOVĚŇŠTINA	Nej-	JĘZYK STARO-CERKIEWNO-SŁOWIAŃSKI
Старобългарският език е най-ранният писмено засвидетелстван славянски език. Извън България е известен с наименования като старосърбовнославянски, старославянски и др. Възникването на старобългарския книжовен език е свързано	starší slovanský jazyk dochovaný v textech z 10. a 11. stol., který měl status odpovídající dnes jazyku spisovnému. Staroslověňštinu vytvořili na žádost velkomoravského knížete Rostislava/Rastislava dva bratři, rodili Řekové ze Soluně, Konstantin,		Najstarszy literacki język słowiański, formujący się od połowy IX wieku i oparty głównie na słowiańskich gwarach okolic Solunia (dzisiejsze Saloniki). Język staro-cerkiewno-słowiański wpłynął na kształt form literackich współczesnych

C

с дейността на солунските братя Константин-Кирил и Методий. Изучаването на старобългарския език лежи в основата на цялата славистична наука, за която делото на първоучителите Константин-Кирил Философ и Методий е от първостепенно значение. Старобългарският език служи при възстановяването на праславянски език.

pozdějším mnišským jménem Cyril, a Metoděj, jako nástroj činnosti misijní, církevně organizační a nábožensky vzdělávací na Velké Moravě, kam přišli r. 863.

języków słowiańskich. Język staro-cerkiewno-słowiański powstał na podłożu prასловіа́нського діалекту солу́нського, będącego częścią grupy bułgarsko-macedońskie. Misjonarze Słowian, Cyryl i Metody, uczynili go językiem liturgicznym chrześcijan obrządku słowiańskiego.

Триезичният речник на лингвистичните термини представлява терминологична езиковедска база минимум, която активно се използва в дидактическия процес по разнообразни езиковедски дисциплини. И преподавателите, и студентите могат да правят справки в него както по време на занятия, така и в процеса на самостоятелната си работа. Приложението му е широко – в различни специалности и академични курсове (в рамките на специалностите славянска филология, българска филология или факултативен предмет славянски език). Речникът би могъл да е полезен и при магистърската езиковедска специализация и по време на подготовката на магистърски тези.

Тук бихме могли да открием и още едно приложение на разглежданите речници, а именно като обект на анализ в академичния курс по лексикология в частта му лексикография. Нека припомним, че „една от важните съставки на филологическото образование и подготовката на квалифицирани специалисти лингвисти е лексикологията. Ясно е, че обучението по лексикология (в теоретичен и практически план) задължител-

но предполага и лексикографския аспект (също като комплекс теоретични знания и практически умения и навици). С пълно право може да се каже, че сериозна подготовка по лексикология не е възможна без лексикография“ (Ржанникова – Тимонина 2013: 642). Представяните речници могат да служат като обект на интерес от лексикографска гледна точка, да се анализират речниковите им статии, организацията на словника, структурата на предложените дефиниции и др., защото „лексикографската култура като един от основните компоненти на информационната грамотност на изучаващите чужд език е необходима за постигане на резултати в усвояването на знания и умения“ (Танева 2013: 112).

Безспорна истина е, че овладяването на който и да е чужд език има нужда от справочни помагала под формата на речници. Но тази необходимост е особено силна в академичния дискурс, в който придобиването на знания е фокусирано в определена посока и обучението има за цел постигане на определен резултат под формата на овладени умения или тематика.

Нека не забравяме, че ако електронният речник означава актуалност, динамичност, удобство, бързо намиране на точната желана информация чрез търсене по параметри, то традиционният речник обикновено е с оценка на качеството, традицията е в негова полза, тъй като всеки що-годе образован ползвател има умения да ползва речник. Книжният речник е свързан със сигурност във времето, той е сигурно и трайно хранилище на езикови форми, което не може да бъде унищожено поради невнимание или техническа грешка. Единият тип не може и не трябва да унищожи другия. (Крумова-Цветкова 2013: 27)

Широкото приложение на специализираните речници в академичните курсове (едновременно като справочна литература и като обект на научен и изследователски анализ), както и възможността им да служат като база и мотивация за по-нататъшно разширяване на познанията на студентите и като опорна точка за усилията на преподавателите, ги правят необходима и важна част от дидактическия процес.

Литература:

Иванова 2013: Иванова, Диана. Предизвикателството да съставиш речник (Представяне на тематичния Словашко-български речник и подготвяния Словашко-български речник на икономическите термини). – В: 70 години българска академична лексикография. Доклади от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, Българска академия на науките, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013, стр. 157–164.

- Крейчова 2016:** Krejčová, Elena. Česko-bulharský specializovaný slovník právnické, ekonomické a společensko-politické terminologie. Brno, 2016.
- Крейчова 2021:** Крейчова, Елена. Лексикографският труд – специфики в рамките на университетското преподаване. – В: Българска реч, списание за езикознание и езикова култура. Година XXVIII 2021, книга 1, стр. 120–123.
- Крумова-Цветкова 2013:** Крумова-Цветкова, Лилия. Българската лексикография в началото на XXI век. – В: 70 години българска академична лексикография. Доклади от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, Българска академия на науките, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013, стр. 21–29.
- Луби 1974:** Luby, Štefan. Teoretické otázky právnej terminológie v normotvornom procese. – Právnik, 1974, 8, s. 720–728.
- Ржанникова – Тимонина 2013:** Ржанникова, Олга, Елена Тимонина. Лексикографският аспект в обучението на студенти българисти във филологическия факултет на МДУ „М. В. Ломоносов“. – В: 70 години българска академична лексикография. Доклади от Шестата национална конференция с международно участие по лексикография и лексикология, Българска академия на науките, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013, стр. 642–648.
- Сталянова, Крейчова 2019:** Сталянова, Н., Е. Крейчова. Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А – Н. София: Парадигма, 2019.
- Сталянова, Крейчова 2020:** Сталянова, Н., Е. Крейчова. Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. О – Я. София: Парадигма, 2020.
- Танева 2013:** Танева, И. Особенности и проблемы на учебните речници по немски език. – В: НАУЧНИ ТРУДОВЕ, ТОМ 51, КН. 1, СБ. Б, 2013 – ФИЛОЛОГИЯ. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, стр. 112–127.
- Томашек 2003:** Tomášek, Michal. Překlad v právní praxi. Praha: Linde, 2003.

Информация за авторите:

Доц. д-р Надежда Сталянова, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“

Email: nadezhda_stalyanova@slav.uni-sofia.bg

Доц. д-р Елена Крейчова, Масариков университет, Бърно, Чехия

Email: ekrejцова@phil.muni.cz